

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TAFAKKUR JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

XASHIMOVA KAMOLA MADIYARBEKOVNA

TOSHKENT AMALIY UNIVERSITETI

PSIXOLOGIYA YONALISHI 1-KURS

PP-08 GURUH MAGISTRANTI

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkur jarayonlarini rivojlantirishda muhim bo'lgan psixologik omillar tahlil qilingan. Nutq rivoji, o'yin faoliyati, ijodiy mashg'ulotlar va emotsional muhit tafakkur shakllanishida muhim ahamiyat kasb etishi yoritilgan. Muallif bolalarning fikrlash salohiyatini shakllantirishda psixologik-pedagogik yondashuvlarning ahamiyatiga urg'u beradi.

Kalit so'zlar: tafakkur, maktabgacha yosh, psixologik omillar, o'yin, nutq, ijodkorlik, emotsional rivojlanish.

Kirish

Maktabgacha yosh — bu bolaning psixik rivojlanishida hal qiluvchi bosqichlardan biridir. Aynan shu davrda tafakkur asoslari shakllanadi, fikrlash usullari rivojlana boshlaydi. Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, tafakkur insonning ongli faoliyati sifatida hayotiy tajriba asosida tarkib topadi va rivojlanadi. O'zbek va jahon psixolog olimlari tomonidan ushbu jarayonni rivojlantirishning turli metodik va amaliy yo'llari ishlab chiqilgan. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkur jarayonini shakllantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillar yoritiladi.

Asosiy qism

1. Tafakkurning shakllanishi va rivojlanish xususiyatlari

Tafakkur bolaning atrof-muhitni anglash, uni tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatining shakllanishida asosiy ro'l o'ynaydi. Maktabgacha yoshda fikrlash quyidagi shakllarda rivojlanadi:

- Amaliy tafakkur – bolalar predmetlar bilan bevosita harakat orqali muammoni yechishga harakat qiladi;
- Obrazli tafakkur – predmet va voqealarni tasavvur asosida tushunish;
- Verbal (so'z orqali) tafakkur – bu bosqichda mantiqiy bog'lanishlar shakllana boshlaydi (5–6 yoshda).

Tafakkur ijtimoiy hayot sharoitida shakllanadigan jarayon bo'lib, u dastavval keng predmetli faoliyat sifatida namoyon bo'ladi. Keyinchalik u «aqliy» xatti-harakat xarakterini oluvchi shaklga aylanadi. Tafakkur inson bilish faoliyatining oliy shakli

sifatida atrof olamni umumlashtirgan holda vositali aks ettirish imkonini beradi, predmetlar bilan hodisalar o'rtasida aloqa va munosabatlarni tashkil qiladi.

Tafakkur — yangilikni qidirish va ochishdan iborat psixik jarayondir. Bu yangilik sub'ektiv bo'lishi, ya'ni uni kimlardir qachonlardir topgan bo'lishi mumkin, lekin sub'ekt tafakkur jarayoni yordamida o'zi uchun uni yangidan kashf etadi, aks holda biz ko'proq xotira, o'tgan tajribalarimizni qayta tiklagan bo'lamiz. Bolalarni o'qitishda tafakkurning shu muhim xususiyatini asos qilib olish mumkin.

Maktabgacha tarbiya yoshi — psixik rivojlanishning intensiv bosqichi hisoblanadi. Aynan mana shu yoshdan bolada juda katta o'zgarishlar ro'y beradi, ya'ni psixofiziologik funktsiyalarning takomillashuvidan boshlab, to murakkab yangi shaxsiy obrazlarning paydo bo'lishigacha bo'lib o'tadigan jarayonlar sodir bo'ladi. Yangi obrazlarni, xayoliy hodisalarni analiz qilish maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga xosdir, ammo natijalar hamisha ijobiy bo'lmasa ham, bolalar faoliyatini tahlil qilganimizda, biz shu narsaga amin bo'ldikki, bolalar predmetlarni tasavvur qilibgina qolmay, ularning o'zaro bog'liqligini ham xayolan tasavvur qilar ekan.

Tasavvurning rivojlanishi, tafakkurning shakllanayotgan jarayoni bilan tavsiflanadi, bu shakllanish bolaning xayoliy tasavvurlarining ixtiyoriy ko'rsatkichlari bilan bog'liqdir. Bunday imkoniyat 5-6 yoshli bolalarda yanada Yuqoriroq bo'ladi, chunki bola yangi aqliy harakat usullarini juda tez o'zlashtirib oladi. Aqliy faoliyatda yangi usullarning shakllanib borishi, tashqi predmetlarning harakatini o'zlashtirib olishdagi bola xatti-harakati, ta'lim va tarbiya jarayonida muhim ahamiyatga ega. Bu, o'z navbatida, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning obrazli tafakkuri rivojlanishi uchun eng maqbul imkoniyat davridir.

4-5 yoshli bolalarda ko'nikma va malakalarning rivojlanishi hamda shakllanishida intensivlik ko'zga tashlanadi, bu esa tashqi muhitni o'rganishga zamin yaratadi. Aql rivojlanishidagi bunday ko'rsatkich, ko'rgazmali harakatli tafakkurga «tayyorgarlik davri» hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida, bolaning o'rab turgan atrof-muhitni o'rganish jarayonida faktlarga asoslangan holda tasavvur va tushunchaga ega bo'la olishiga ko'mak beradi. Ko'rgazmali-harakatli tafakkur turi, tafakkurning yangi turlari shakllanishiga, ya'ni ko'rgazmali-obrazli tafakkurning rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu shu bilan ta'riflanadi-ki, bola muammoli vaziyatlarning echimini tasavvurlar shaklida qabul qilgan holda amaliy harakatlarni qo'llamaydi. Maktabgacha tarbiya yoshining so'ngida ko'rgazmali-obrazli tafakkurning eng Yuqori formasi—ko'rgazmali-sxematik tafakkurning rivojlanishi ko'zga tashlanadi.

Ko'rgazmali-sxematik tafakkur tashqi muhitni o'zlashtirib olish uchun juda katta imkoniyatlar yaratadi, ya'ni har xil predmetlarni va hodisalarni umumlashtirishning modeli uchun manba bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, tafakkurning ko'rgazmali-sxematik formasi, mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning asosiy negizi hamdir.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda asosan obrazli, soʻz-mantiqli va koʻrgazmali-harakatli tafakkur turi rivojlangan boʻladi. Soʻz-mantiqli tafakkur turi esa maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda endi rivojlanish davrida boʻladi. Mana shuning uchun ham maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning intellektini diagnostika qilish uchun, birinchi navbatda obrazli, soʻz-mantiqli va koʻrgazmali-harakatli tafakkur turlariga eʼtibor qaratish kerak.

Biz bayon qilayotgan psixodiagnostik metodikalar tafakkurning aynan mana shu ikki turiga taalluqlidir.

Obrazli – soʻz-mantiqli tafakkur ham, koʻrgazmali-harakatli tafakkur ham oʻziga xos bir qancha xususiyatlarga ega. Ushbu xususiyatlar har xil topshiriqlar echimini izlash bosqichlarida namoyon boʻladi. Mana shu bogʻlanishlar va munosabatlar tufayli bolalardagi obrazli – soʻz-mantiqli va koʻrgazmali-harakatli tafakkurni diagnostikalash uchun, biz har ikkala tafakkur turining muhim jihatlarini inobatga olgan holda, ushbu tafakkur turlariga beshtadan metodika tavsiya qilamiz.

Metodikalar turlari

- **Rasmlarga “qanday predmet etishmaydi” metodikasi (1-rasm)**
- **«Mantiqsiz tasvirlar» metodikasi**
- **«Bu erda nima ortiqcha?» metodikasi**
- **Rasmdagi rassomning rasmni notoʻgʻri chizganligi**
- **«Labirintdan chiqish, yoʻlini top» metodikasi**
- **«Tasvirlarni koʻchirish» metodikasi**

Kichik va katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning intellektual taraqqiyot koʻrsatkichlari yosh davrlari bilan bir-biridan farqlanishi sababli, ushbu metodik majmuaga 3 yoshdan 4 yoshgacha va 4 yoshdan 5 yoshgacha bolalarning yoshidagi farqlarni inobatga olgan holda alohida har xil variantlar kiritilgan.

Endi har ikkala tafakkur turiga tavsiya qilingan metodikalarga toʻxtalib oʻtamiz.

Misol tariqasida bitta metodiga

Rasmlarga “qanday predmet etishmaydi” metodikasi

Bu metodika 3 yoshdan 4 yoshgacha boʻlgan bolalarning tafakkurini diagnostik tadqiq qilish uchun moʻljallangan. Topshiriqni bajarishdan oldin bola bilan tushuntirish ishlari olib boriladi, yaʼni unga rasmlar koʻrsatilib, bu rasmlarda bolalar tasvirlanganligi, ushbu tasvirlar toʻliq boʻlishi uchun qanday predmetning etishmasligi, bu predmetlar rasmning pastki qismida tasvirlanganligi aytib oʻtiladi.

Bolaga beriladigan topshiriqning asosiy mohiyati shundan iboratki, u iloji boricha rasmdagi tasvirlar toʻliq boʻlishi uchun zarur predmetlarni topib koʻrsatib berishi kerak.

1-rasm

Natijalarni baholash.

10 ball— topshiriqqa ketgan vaqt 30 soniyadan kam bo'lsa qo'yiladi;

8 - 9 ball — topshiriqni bajarishga ketgan vaqt 31 soniyadan 49 soniyagacha bo'lsa qo'yiladi;

6 - 7 ball — topshiriqni bajarishga ketgan vaqt 50 soniyadan 69 soniyagacha bo'lsa qo'yiladi;

4 - 5 ball — topshiriqni bajarishga ketgan vaqt 70 soniyadan 89 soniyagacha bo'lsa qo'yiladi;

2 - 3 ball — topshiriqni bajarishga ketgan vaqt 90 soniyadan 109 soniyagacha bo'lsa qo'yiladi;

0 - 1 ball — topshiriqni bajarishga ketgan vaqt 110 soniya va undan ko'p bo'lsa qo'yiladi.

Taraqqiyot darajasi haqidagi xulosa 1.3 - metodika singari chiqariladi.

2. Rivojlanishga ta'sir qiluvchi asosiy psixologik omillar

a) Nutqning rivoji

Nutq tafakkur vositasidir. Bola ko'proq so'z bilsa, atrofdagi voqelikni aniqroq tushunadi va ifodalay oladi. So'z boyligi tafakkurning tahliliy va sintetik jarayonlarini kuchaytiradi.

b) O'yin faoliyati

Rolli o'yinlar, qurish, konstruktor bilan o'ynash, muammoli vaziyatli o'yinlar tafakkur faoliyatini rag'batlantiradi. O'yin — bolalar tafakkurining tabiiy rivojlanish muhitidir (V.S. Muxina, L.S. Vygotskiy qarashlari asosida).

c) Ijodiy faoliyat

Rasm chizish, ertak to'qish, sahnalashtirish, rangli shakllar bilan ishlash — bular obrazli tafakkur va tasavvurni rivojlantiradi.

d) Kattalar bilan muloqot

Kattalar tomonidan berilgan savollar, tushuntirishlar, hikoyalar orqali bolaning fikrlashiga rag'bat beriladi. "Nima uchun?", "Qanday qilib?" kabi savollar tafakkurga turtki bo'ladi.

e) Emotsional holat va motivatsiya

Bola o'zini xavfsiz, qadrlangan va rag'batlantirilgan his qilgan muhitda fikrlashga faolroq kirishadi. Ijobiy emotsiyalar va maqto'v tafakkur rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish ko'p omilli va bosqichma-bosqich jarayondir. Nutq, o'yin, ijodiy faoliyat, muloqot va ijobiy emotsional muhit bu jarayonning asosiy psixologik omillaridir. Tarbiyachi va otalar ushbu omillarni hisobga olib, bolaning fikrlash salohiyatini yo'naltirib borishlari muhim. Kelajakda bu sohaga oid amaliy tadqiqotlar bolalarning intellektual salohiyatini chuqurroq ochishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allamurodov N.G'. Psixologiya asoslari. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018.
2. Raxmonov R. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
3. Yoqubov G'. Psixik jarayonlar psixologiyasi. – Toshkent: Noshir, 2020.
4. Mirzaxodjayeva Z.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishi. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2016.
5. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. – Moskva: Pedagogika, 1984.
6. Muxina V.S. Psixologiya doshkolnika. – Moskva: Prosveshchenie, 1985.
7. Boqoyev N. Maktabgacha ta'lim psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
8. Amonov M.M. Bola psixologiyasi. – Toshkent: Sharq, 2017.
9. Smirnova E.O. Razvitie myshleniya u detey doshkolnogo vozrasta. – Moskva: Mozaika-Sintez, 2010.
10. Davletshin M.G. Psixologiya dlya pedagogov. – Moskva: Akademiya, 2003.